

Aythya ferina

(L., 1758)

Głowienka

Rząd: blaszkodziobe, rodzina: kaczkowate, podrodzina: kaczi

Status występowania w Polsce

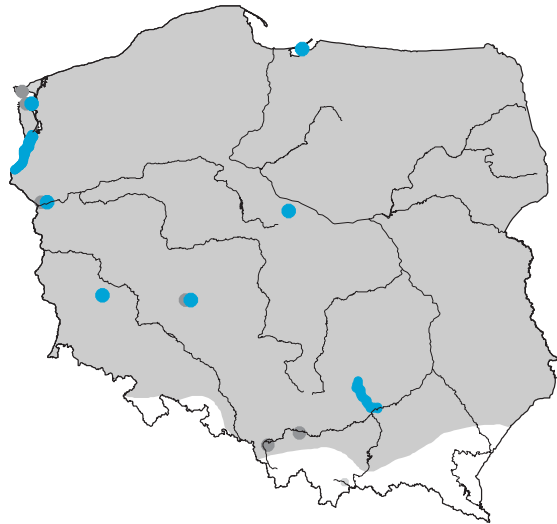
Średnio liczny, lokalnie nieliczny gatunek lęgowy niżu. Liczny na przelotach; zimuje na wybrzeżu (głównie w rejonie ujścia Odry) i na wodach śródlądowych.

Opis gatunku

Głowienka jest średniej wielkości kaczką. Wymiary: długość ciała ok. 45 cm, rozpiętość skrzydeł 75 cm, masa ciała 0,9–1,2 kg. Samiec, nieco większy od samicy, w szacie godowej jest jasnopielaty, z rdzawo-brunatną szyją i głową, czarną piersią i kuprem. Dziób ma niebieskoszary z czarną nasadą i końcem, nogi ciemnoszare, oko czerwone. Samica, a także samiec w szacie spoczynkowej, ma kasztanowobrzozową szyję, głowę i pierś, a grzbiet i boki brunatne. Brzuch jest białawy. Pisklęta są oliwkowobrunatne z wierzchu i miodowożółte od spodu; ciemniejsza linia oczna (od nasady dzioba przez oko w kierunku tyłu głowy) może być delikatnie zaznaczona. Młode ptaki są ubarwione podobnie do samicy w szacie spoczynkowej. Oko młodych i samicy jest brunatne. W locie, w stosunku do większości kaczek, skrzydła wyróżniają się szarym ubarwieniem, ciemniejszym na pokrywach i jasnoszarym na lotkach. Czarniawe końce lotek 1. rz. tworzą ciemny skontrastowany pas na tylnej części skrzydła. Głosy głowienki, choć wydawane stosunkowo rzadko, są dość zróżnicowane. Samica wydaje ostre chrapliwe kwakanie „karr”, „charr”, „gagaga”, a samiec, delikatne, świszczące „fjuk” oraz ciche „bibibi”.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Upierzenie, nawet w szacie spoczynkowej, jest bardzo charakterystyczne, stąd możliwość pomyłki z innymi gatunkami kaczek jest niewielka. Także w locie brak wyraźnego białawego pasa wzdłuż skrzydeł bądź lusterka odróżnia ten gatunek na pierwszy rzut oka od większości pokrewnych gatunków. Samca w szacie godowej bardzo niewprawy obserwator może wziąć za samca hełmiatki *Netta rufina* (A058), jednak jaskrawa rdzawa głowa i czerwony dziób hełmiatki, a także rzadkość jej występowania w Polsce czynią pomyłkę mało prawdopodobną.

Biologia

Tryb życia

Gniazduje pojedynczo, w dogodnych warunkach w znacznym zagęszczeniu. W okresie pozalęgowym w stadach do kilkuset osobników.

Lęgi

Na lęgowiskach głowienka pojawia się często już w kwietniu, jednak do lęgów najczęściej przystępuje dopiero w końcu maja. Po stracie lęgi są powtarzane, aż do początku lipca. Gniazdo jest zlokalizowane najczęściej na kępach szuwarów, zwartych pływających kożuchach, wyspach, nieuczęszczanych groblach, prawie zawsze w bezpośrednim sąsiedztwie wody. Podstawa gniazda jest zbudowana z liści roślin wodnych, wewnątrz wystane brunatnopielatym puchem. Jaj zwykle 5–11, przy wyższych zagęszczeniach i niedostatku odpowiednich miejsc na gniazda często zdarzają się lęgi mnogie – kilka samic składa jaja do jednego gniazda. Są one białawe, z delikatnym oliwkoszarym odcieniem, gładkie, bez widocznego połysku. Wysiadywanie od złożenia ostatniego jaja trwa 23–26 dni. Samica jest bardzo ostrożna, z gniazda

schodzi najczęściej już w odległości 50–100 m przed zbliżającym się człowiekiem, przykrywając jaja puchem. Młode stają się lotne po 50–55 dniach.

Wędrowki

Głowienka jest spotykana w Polsce przez cały rok, jedynie w przypadku mroźnych zim wycofuje się na południe. Szczyt przelotu wiosennego, uzależniony od warunków pogodowych, przypada przeważnie na przełom marca i kwietnia. Większe stada widywane w czerwcu dotyczą ptaków wędrujących na pierzowiska. Jesienią spotykana jest najliczniej w październiku i na początku listopada. Podczas wędrówek zatrzymuje się na rozleglejszych zbiornikach śródlądowych i przybrzeżnych wodach morskich.

Zimowanie

Populacja europejska zimuje w zachodniej i południowej części kontynentu oraz we wschodniej Afryce. Zimuje także regularnie w zachodniej części polskiego wybrzeża, a mniej licznie na Zat. Gdańskiej. Rzadka na wschodzie kraju.

Pokarm

Głowienka należy do kaczek nurkujących, żeruje przede wszystkim pod wodą. W okresie lęgowym odżywia się prawie wyłącznie roślinnością podwodną (rdestnice, rogotki, wywłóczniki, pływacze, ramienice, jeżogłówka, turzyce itd.), w pozostałym okresie także bezkręgowcami (larwy muchówek, ślimaki i małże – przede wszystkim racicznica, skorupiaki, pierścienice), wyjątkowo zjada niewielkie ryby i skrzek płazów.

Występowanie

Siedlisko

Zamieszkuje rozległe kompleksy stawów, płytkie, eutroficzne jeziora z szerokim pasem roślinności wynurzonej, najczęściej w otoczeniu terenów otwartych, jeziora przymorskie, rozległe tereny zalewowe z długo utrzymującym się wysokim poziomem wody w dolinach większych rzek. W okresie wędrówek zatrzymuje się na wszystkich większych i niezbyt głębokich zbiornikach wodnych, także na przybrzeżnych wodach morskich.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

- 1110 Piaszczyste ławice podmorskie
- 1130 Ujścia rzek (estuaria)
- 1150 Zalewy i jeziora przymorskie (laguny)
- 1160 Duże płytkie zatoki
- 3140 Twardowodne oligo- i mezotroficzne zbiorniki z podwodnymi łgkami ramienic *Charetea*
- 3150 Starorzeczka i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne ze zbiorowiskami z *Nymphaeion*, *Potamion*

Rozmieszczenie geograficzne

Głowienka jest gatunkiem o bardzo szerokim areale występowania. Zamieszkuje prawie całą Europę, z wyjątkiem północnej Skandynawii, oraz zachodnią i środkową Azję, aż po Bajkał. Podgatunków nie wyróżniono. Zimuje w zachodniej Europie, wokół Morza Śródziemnego, wzdłuż doliny Nilu i lokalnie w centralnej Afryce, na północ od równika. W Azji zimuje wokół południowej części Morza Kaspijskiego oraz pasem wzdłuż Zwrotnika Raka od północno-zachodnich Indii na zachodzie do Japonii i Filipin na wschodzie.

Rozmieszczenie w Polsce

W Polsce gnieździ się w rozproszeniu prawie w całym kraju, z wyjątkiem gór, większych kompleksów leśnych i terenów ubogich w wody powierzchniowe. Na niektórych zarastających jeziorach i kompleksach stawów jest jedną z najliczniejszych kaczek.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek łowny (Dz U z 2001 r. Nr 43, poz. 488 z późn. zm.; Dz U z 2004 r. Nr 76, poz. 729)

Status zagrożenia w Europie: S gatunek nie zagrożony, którego status ochronny jest prawdopodobnie odpowiedni BirdLife International: SPEC 4

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.2, załącznik II

Konwencja Berneńska: załącznik III

Konwencja Bońska: załącznik II

Porozumienie AEWA

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Głowienka gniazduje licznie w kilku parkach narodowych, np. PN Ujście Warty, Biebrzański PN, Narwiański PN oraz w kilkunastu dużych rezerwatach przyrody, np. Stawy Milickie, Stawy Przemkowskie, jednak większa część populacji występuje poza terenami chronionymi.

Rozwój i stan populacji

Wielkość europejskiej populacji lęgowej głowienki oszacowana jest na 230 000–330 000 p. Poza Rosją (do 100 000 p.) gatunek ten gniazduje najliczniej w Rumunii (20 000–40 000 p.) i na Ukrainie (25 000–28 000 p.).

Z zimowiska w północno-wschodniej i północno-zachodniej Europie korzysta około 350 000 ptaków, a z zimowiska w Europie Centralnej, w basenie Morza Śródziemnego i nad Morzem Czarnym – około 1 000 000 ptaków.

Populacja lęgowa głowienki w Polsce jest stosunkowo liczna, jej liczebność można ocenić na 20 000–30 000 p. Najwyższe zagęszczenia osiąga na stawach rybnych, np. w dolinie Baryczy do 29 p./10 ha lustra wody. Na jeziorach i terenach zalewowych jest znacznie mniej liczna, zwykle poni-

żej 1 p./10 ha lustra wody. Największe liczebności gniazdujących głowienek stwierdzono w następujących ostojach ptaków: w Dolinie Baryczy wraz ze Stawami Przygodzickimi (1750–2000 p. w latach 1990.), przy Ujściu Warty (40–610 p. w latach 1991–1996), na Zalewie Szczecińskim (ok. 500 p. w latach 1995–1996), w Dolinie Nidy (330–450 p. w latach 1996–1997), w Dolinie Górnej Wisły (do 274 p. w latach 1996–2001), w Dolinie Dolnej Skawy (do 264 p. w latach 1996–2001) i w Delcie Świny (ok. 250 p. w latach 1995–1996). Krajowa populacja lęgowa wydaje się stabilna, choć aktualnie brak danych pozwalających w sposób wiarygodny ocenić jej dynamikę na większych obszarach. Miejsca największych jesiennych koncentracji to ostoje: Ujście Warty (do powyżej 8000 ptaków w latach 1991–1996), Stawy Przemkowskie (do 8000 os. w latach 1995–1998), Błota Rakutowskie, Zalew Wiślany i Zalew Szczeciński (do 5000 os. w latach 1991–2002), Zatoka Pucka oraz Jeziora Pszczewskie i Dolina Obry (do 2000 os. w latach 1991–2002). Liczna także na Zb. Włocławskim (do 10 000 os. jesienią 1990).

Największe zimowe koncentracje głowienki zanotowano przy ujściu Odry (jedno z ważniejszych zimowisk w basenie Bałtyku) w grudniu 1991 r. – ok. 24 000 ptaków. Dla lat 80. i początku 90. oceniono, że na śródlądziu w Polsce zimuje 900–2500 ptaków, w zależności od surowości zimy.

Zagrożenia

Głowienka jest w Polsce gatunkiem stosunkowo liczny i niezagrożony. Wzrastająca eutrofizacja zbiorników wodnych wydaje się czynnikiem sprzyjającym rozwojowi odpowiednich siedlisk lęgowych. W Polsce potencjalnie zagrożają temu gatunkowi:

- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku osuszania śródpolnych zbiorników wodnych i likwidacji starorzeczy;
- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku intensyfikacji gospodarki stawowej, połączonej z pogłębianiem stawów, niszczeniem roślinności wynurzonej i likwidacją wysp na stawach hodowlanych;
- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku rekreacyjnego wykorzystania (biwakowanie na wyspach) wysp jeziornych;
- niszczenie kolonii mewy śmieszki na stawach rybnych, którym to koloniom często towarzyszą łęgi kaczek;
- łowiectwo – zbyt wczesne rozpoczynanie jesiennego okresu polowań na ptaki wodne, w czasie gdy na zbiornikach mogą jeszcze przebywać samice wodzące młode;
- łowiectwo – trujące działanie śrucin ołowianych tkwiących w ciałach ptaków postrzelonych przypadkiem lub śrucin połkniętych przez ptaki jako gastrolity;
- presja ze strony drapieżników, szczególnie niepokojący jest wzrost liczebności norki amerykańskiej. Choć wpływ tego czynnika nie został dotychczas w sposób wiarygodny określony, w najbliższym czasie może okazać się kluczowy dla funkcjonowania populacji omawianego gatunku, jak i wielu innych gatunków budujących gniazda na ziemi;

- dla ptaków zimujących na Bałtyku zagrożeniem jest zanieczyszczenie wody substancjami ropopochodnymi; pobrudzenie piór tymi substancjami (zaraza oliwna) stanowi dla ptaków śmiertelne niebezpieczeństwo.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- opracować i wdrożyć mechanizmy rekompensowania ekstensywnych metod gospodarowania na stawach rybnych (w tym tworzenia sztucznych, ziemnych wysp przy przebudowie stawów, zachowania rozległych płatów szuwaru i pasów szuwaru wzdłuż grobli oraz ochrony kolonii śmieszki);
- zaprzestać osuszania śródpolnych zbiorników wodnych;
- wprowadzić strefy ciszy i ograniczonej turystyki wodnej na jeziorach eutroficznych w pobliżu lęgów kaczek;
- chronić wyspy jeziorne wraz z otaczającym je pasem szuwaru w formie użytków ekologicznych z zakazem wstępu od marca do końca lipca;
- poważnie ograniczyć plany zabudowy hydrotechnicznej dolin rzecznych i plany przekształceń reżimu hydrologicznego rzek;
- dostosować okresy polowań do terminów rozrodu ptaków wodnych. Zróżnicować terminy rozpoczynania polowań jesiennych na ptaki wodne w różnych regionach kraju;
- zaprzestać stosowania amunicji myśliwskiej ze śrutem ołowianym i zastąpić go śrutem wykonanym z nietoksycznego metalu;
- podjąć redukcję drapieżników, zwłaszcza norki amerykańskiej i jenota, a na zachodzie kraju szopa pracza;
- chronić obszary morskie przed zanieczyszczeniami ropopochodnymi.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej Poradnika (str. 20).

Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie stanowisk i liczebność populacji lęgowej;
- wybiórczość siedliskową;
- sukces lęgowy w zależności od siedliska;
- wpływ drapieżnictwa, a zwłaszcza norki amerykańskiej na sukces lęgowy;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu populacji lęgowej;
- skuteczność czynnej ochrony gatunku.

Monitoring

- ocena liczebności populacji lęgowej w kluczowych ostojach gatunku na terenie kraju co 3 lata. Metodyka do ustalenia;
- monitoring ptaków zimujących – w ramach programu „Zimowe liczenie ptaków wodnych”.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN. BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BEZZEL E. 1969. Die Tafelente. Die Neue Brehm Bücherei. Wittenberg Lutherstadt, 108 s.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- DOBROWOLSKI K. A., JABŁOŃSKI B. (red.) 2000. Ptaki Europy, przewodnik terenowy. Warszawa, 401 s.
- DOMBROWSKI A., KOT H., ZYSKA P. 1993. Liczebność ptaków wodnych zimujących w Polsce w latach 1988–1990. *Not. Orn.*, 34: 1–2: 5–37.
- FERENS B., WASILEWSKI J. 1977. Ptaki. Fauna słodkowodna Polski. Warszawa, Poznań, 317 s.
- FJELDSÅ J. 1977. Guide to the Young of European Precocial Birds. Tisvildeleje, 282 s.
- HAGEMEIJER W. J. M., BLAIR M. J. (red.) 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. London, 903 s.
- del HOYO J., ELLIOTT A., SARGATAL J. (red.) 1992. Handbook of the Birds of the World. Vol. 1. Ostrich to Ducks. Barcelona, 696 s.
- JERMACZEK A., CZWAŁGA T., JERMACZEK D., KRZYŚKÓW T., RUDAWSKI W., STAŃKO R. 1995. Ptaki Ziemi Lubuskiej. Monografia faunistyczna. Świebodzin, 298 s.
- TOMIAŁOJC L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJC L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- WETLANDS INTERNATIONAL. 2002. Waterbird Population Estimates – Third Edition. Wageningen, The Netherlands, 226 s.

Andrzej Jermaczek